

Romualdas Grigas
VPU profesorius
LMA narys korespondentas

Lietuvos tūkstantmetis: laimėjimai ir praradimai

(Pranešimas, skaitytas tarpt. moksl. konferencijoje: „Lietuvos Tūkstantmetis ir lokatioji istorija“

2009 m. liepos 3 d.)

Įvadinės pastabos

Pranešimui pasirinkta tema savaip įžūli, bet kartu ir mobilizuojanti imtis pilietinės rizikos. Šiam žingsniui žengti paskatino ankstesniais metais išsamesnis susipažinimas su socialinės organizacijos, civilizacijų lyginamosios analizės, etnogenezės sistemų, religijotyros, socialinės antropologijos ir kitomis teorijomis. Šiandien vis plačiau savo pozicijas išskleidžia ir tokios man, kaip sociologui, artimos mokslo kryptys kaip: tautotyra, semiotika ir istorika. Pastarosios „nesibaido“ laisvesnio autoriaus angažuotumo interpretuojant tą ar kitą istorinį faktą ir procesą. Pravartu taip pat pastebėti, kad autorius pasirinktoje temoje nėra koks pradžiamokslis. Esu spaudoje paskelbęs šiai temai net kelias giminingas monografijas.*

Šalia jų, dar yra mano sudarytų ir paskelbtų kolektyvinių monografijų¹. Paskutiniaisiais metais yra paskelbtas nemažas pluoštas ir straipsnių, kurie, palyginus, gražiai gula į šiuo pranešimu liečiamą paradigmą.

Ir, vis dėlto, apmąstant šito pranešimo (o dabar – straipsnio) turinį bei jo struktūrą, susidurta su gana rimtomis kliūtims. Keletą iš jų drįstu įvardinti. Visų pirma, ką laikyti pagrindiniu tūkstantmečio istorijos subjektu: pačią Lietuvą ar jos branduolį – lietuvių tautą? O ar įmanoma bent kiek preciziškiau tai atlikti? Juk tautos socialinė organizacija neišvengiamai persipina su valstybės socialine ir ypač politine organizacija. Autoriaus žvilgsnis, kiek tai įmanu, bus kreipiamas lietuvių tautos egzistencijos ir evoliucionavimo kryptimi. Vėlgi... Ką reikšmingesnio akcentuoti apmąstant tautos socialinį, politinį, kultūrinį ir ypač dvasinį gyvenimą? Pagaliau, kokiais kriterijais vadovautis ne tik pasirinktinai išskiriant tūkstantmečio laimėjimus ir praradimus (pagrindinius jų akcentus), bet kartu ir kaip nenusišalinti nuo konstruktyvistinės epistemologijos principo: visą šią analizę ar interpretaciją šiandien ypač privalu sieti su dabartimi. Sakoma: iš istorijos mokomės... Tačiau kaip mes lietuviai mokomės! Ir iš viso – ar ko nors esmingo mokomės kas užtikrintų šiandien akivaizdžiai „išsibarstančios“, išsivaikščiojančios“ tautos tęstinumą ir jos pagrindu suburtos valstybės tvarumą (integralumą)? Tai yra ar

* Iš reikšmingesnių studijų suminėtinos šios mano parašytos monografijos: „Pralaimėjęs Kainas (kritinė istoriosofinė apybraiža“. Vilnius, „Okto – Piligrimas“, 1991; „Tautos savigny“, V., „Academia“, 1993; „Tautos likimas“. V. „Rosma“, 1995; „Socialinių įtampų Lietuvoje laukai“, V., VPU, 1998; „Tautinė savivoka“, V. „Rosma“, 2001; „Savasties ieškojimas“ (esė), V., „Margi raštai“, 2004; „Senieji lietuviai: tapatybės bruožai ir jų likimas“, VPU, 2009. Pagaliau, gauta ir 2002 – jų metų Lietuvos mokslo premija už sisteminius tyrimus lietuvių socialinės organizacijos srityje.

¹ Tautinės tapatybės dramaturgija. Lietuvių tautinis identitetas ir integralumas kintančiame pasaulyje.- Vilnius, VPU leidykla, 2005, 394 psl.; Tautiškas ir pilietiškumas. Atskirtis ar dermė? – Vilnius, VPU leidykla, 2007, 300 psl.

pakankamai mokomės iš istorijos to, kas turėtų sudaryti mūsų pačių egzistencijos sakralinius, prasminius dalykus?

Plėtojant pasirinktą temą susidūriau ir su kita itin rimta klūtimi. Pranešimui skirtas laikas buvo gana ribotas. Ribota lieka ir jo pagrindu parašyto straipsnio apimtis. Liko tokiais atvejais tradicinė išeitis: lakoniškesne forma pateikti tam tikrų lygių subjektyvizuotus teiginius, kuriuos fundamentaliau pagrįsti šiuo atveju nėra galimybių.

Privalau pastebėti ir tai, jog savo teiginiais bei samprotavimais atstovauju ne tik sociologijos, bet ir antropologijos bei naujai besiformuojančią tautotyros sritis.

Šios mokslo kryptys laisvesnės nuo pozityvistinio mąstymo (skrupulingo prisirišimo prie faktografinės medžiagos). Anot istorikos mokslo autoriteto Jørno Rūseno, „...nė vienas istorikas negalėtų paneigti to fakto, kad istorinio mąstymo ir pažinimo procese reiškiasi žmogaus dvasios kūrybinis aktyvumas².“ Man ypač priimtinas ir kitas šio autoriaus teiginys – „...istoriniam pasakojimui būdinga bendra funkcija orientuoti praktinį gyvenimą laike mobilizuojant laiko patyrimo prisiminimą, plėtojant tęstinumo sąvoką ir stabilizuojant tapatybę³.“

Aptardamas ir išryškindamas tūkstantmečio laimėjimus bei praradimus kokių nors aiškesnių chronologinių rėmų, o taip pat bandymo juos ranguoti nesilaikysiu. Iš anksto prašau auditorijos atleidimo už pretenzijas į maštabinius apibendrinimus. Manau, gal taip ir pridera žvelgiant į Lietuvos tūkstantmetį. Taigi, mano žvilgsnis bus koncentruojamas ne į kokius tai laiku ir erdve griežčiau apibrėžtus faktus ar įvykius, bet į tautos ir jos valstybės socialinės bei politinės organizacijos kokybinius pokyčius – į tų pokyčių akcentavimą bei ekstrapolitavimą.

Esminiai tūkstantmečio laimėjimai

Jų šioje apžvalgoje pateiksime penketą. Suprantama, kad tokių akcentų skaičius niekuo objektyvesniu neribojamas ir gali būti žymiai gausesnis.

Pirmasis laimėjimų akcentas. Dabar jau ano tūkstantmečio pradžioje (XI – XII a.) buvo baigta, palyginus, labai tankaus piliakalnių tinklo statyba. Ji buvo suintensyvinata po baltų religinės reformos ir ypač po rytinių slavų brutalaus ekspansijos. Mes dar nesuvokiame to grandiozinio projekto reikšmės. Jį tebegaubia uždėtas pagonybės, o kartu – ir lietuviybės paveldo nuvertinimo (ir net jo sąmoningo bei inertiško naikinimo) ženklas. Tarp kitko, liaudyje yra išlikusi nuomonė, kad daugelis iš jų buvo supilti... kepurėmis. Taip ir buvo! Tik „kepurėmis“ buvo vadinami dviejų jaučių ar arklių traukiami skreperiukai (suprantama, tos sąvokos tada nebuvo).

Pamąstykime ką davė šis piliakalnių tinklo projektas?

Rytiniai slavai, užgrobę didžiules baltų genčių teritorijas ir susidūrę su nauja gynybine strategija, įkūnyta piliakalniais, buvo priversti atsisakyti tiesioginio išėjimo (Vakaruose) į Baltijos jūrą ir savo ekspansiją kreipti Šiaurės kryptimi – įsisavinti ugrofinų apgyvendintas žemes. Taip atsirado Novgorodo ir Pskovo kunigaikštystės-respublikos....

Piliakalnių supylimas reikalavo didžiulių pastangų, išblaškytų gyvenviečių subordinuoto veiksmo. Kartu tai buvo ir savyje sutelktų, su savo vadais ir gimtine suaugusių bendruomenių tinklo įsitvirtinimas. Piliečio – tos bendruomenės nario sąvoka

² Rūsen Jörn. Istorika. Vilnius. Margi raštai, 2007, p.62

³ ten pat, p.66.

– iš ten. Iš ten ir gilesnis, nei germanų ar slavų, prisirišimas prie gimtinės (žinoma, šiuo atveju piliakalnių supilimas ir jų funkcionavimas buvo tik vienas iš pamatinių tokio prisirišimo veiksnių).

Tikėtina, kad daugelis piliakalnių buvo pilami ir funkcionavo kaip baltų-lietuvių šventyklos po atviru dangumi: kaip analogas cerkvėms slenkančioms (iš rytų) ir bažnyčioms (-iš vakarų). Tą teiginį galime pagrįsti daugelio iš jų mažais matmenimis ir kai kur – dideliu tankiu: kai kuriose vietovėse 1km² teritorijoje piliakalnių galima aptikti po keletą!. Pagal senųjų lietuvių suvokimą su Visagaliu – Visatos Protu, Dvasia reikėjo bendrauti tik gamtoje ir tik jos dėka buvo įmanu suprasti patį Visagalį...Pasaulis irgi buvo suprantamas kaip vyksmas, kaip nuolat kintantis, o žmonių organiškai suaugęs su gamta.

Mūsų protėviai piliakalnių dėka įtvirtino ir vyksmo ir gamtos ciklą sakralinį supratimą, ir viso to ir praktikavimą – sustiprino figūratyvinio pobūdžio ideologiją.

Piliakalnių supylimas ir jų funkcionavimas paspartino tvirto lietuvių valstybės karkaso suformavimą. Manau, kad esama pakankamo pagrindo teigti, kad piliakalnių tinklo suformavimas ženklino jau pačios valstybės funkcionavimą. Žinoma, ne pagal tuos standartus, kurie buvo priimtini tuometinei krikščioniškajai Vakarų civilizacijai (paveldėjusiai Romos imperijos laikais susiformavusių kriterijų sistemą). Žvelgiant iš šio išvalgos taško, galima tik pritarti istoriko T. Baranausko (ir su jo nuomone sutinkančio Z. Kiaupos) teiginiui, jog dar apie XII a. lietuvių žemėse susiformavo pastovi valstybinė organizacija, kuri, tikėtina, dėka piliakalnių sparčiau stiprėjo ir plėtėsi. Šis autorius mini ir istoriką K. Jablonskį. Pastarasis, anot T. Baranausko, „Valstybės susidarymą... siejo su pilių atsiradimu, bet tą atsiradimą nukėlė pernelyg toli į praeitį – į V – VI amžius (dabartiniais duomenimis, pilys atsirado X – XI amžių sandūroje)⁴.“

Piliakalnių dėka (daugelio iš jų – kaip šventyklų funkcionavimas) dar giliau buvo įskiepyta gamtająusminė kultūra, gana skirtingas nuo krikščionių pasaulyje plėtojamos urbanistinės kultūros. Įtvirtinti buvo egzistenciniai Darnos ir pagarbos įvairovei imperatyvai. Įtvirtintas buvo ir supratimas vyksmo, išreiškiančio Gamtos (kaip Kūrėjo kūrinijos) imanentinę savybę. Tokiame štai kontekste buvo suprantamas ir pats žmogus, jo darbai, gyvenimas. Tos kultūros likučiais mes dar ir šiandien išsiskiriame iš kitų.

Antrasis laimėjimų akcentas. Prie maštabinių laimėjimų priskirčiau lietuvių karinės galios atsiradimą ir jos įtvirtinimą.

Turbūt reikėtų pradėti nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsiradimo – fakto, kuris dar tebegaubiamas iki galo neįspėtomis mįslėmis. Pradžią rodo pakankamai galingos Polocko kunigaikštystės XII a. pabaigoje sutriuškinimas; vėlesnės karo pergalės prieš kalavijuočius (Saulė – 1236 m., Skuodas – 1259 m., Durbė – 1260 m. ir kt.); pergalės prieš totorius (ypač 1362 metais laimėtas mūšis prie Mėlynųjų Vandenių). Atlaikytas ypatingai gerai organizuotas užsitiesęs kryžiuočių (vos ne visos krikščioniškosios Europos riterių) karas prieš lietuvius, pasibaigęs Žalgiriu (1410 m.). Suminėtina lietuvių kariuomenės (30 tūkst. karių) pergalė prie Oršos prieš Maskvos kariuomenę (80 tūkst. karių!) 1514 metais, o taip pat 1605 – jų metų pergalė prieš švedus ties Salaspiliu (3400 lietuvių karių sumušė 14.000 karių turėjusią švedų kariuomenę).

Būta ir kitų didžių karinių pergalių.

Iškylus lietuvių emigracijos atstovas prof. Algirdas Greimas yra teigęs, kad „Lietuvos valstybės ekspansija – net tam tikra prasme XIII ir XIV a. pasireiškęs lietuviškas

⁴ Baranauskas T., Lietuvos valstybės ištakos. Vilnius, Vaga, 2000, p.845.

imperializmas – sunkiai išaiškinami demografinė ar ekonomine persvara“. Kad visa tai, anot šio mokslininko, „...turėjo būti pagrįsta jau bent ideologiniu solidarumu ir stangrumu“. Ir toliau: „...žiūrėdami į religiją kaip į ano meto figūratyvinę išraišką, galime manyti, kad valstybės susidarymui ir jos išsiplėtimui turėjo atitikti ir tam tikras „religinio klestėjimo“ periodas“⁵. Taigi, anam istoriniam šuoliui spyruoklė turėjo būti įveržta kitaip, nei kad šiandien be reikiamo dėmesio paliekami mūsų protėvių dvasinę kultūrą, jos pamatus teigiantys postulatai.

Karo Pergalės vaisių priimta priskirti mūšiui vadovavusiam asmeniui. Jo nuopelnų neturime teisės atmesti. O pati kariuomenė? Karių susiklausymas ir drausmingumas? Karinių veiksmų motyvacija? Visa tai taip pat labai svarbu.

Karines pergales suminėčiau ir dar dėl tos priežasties, kad senaisiais laikais vartota *lietos* sąvoka turėjo labai realią išraišką. Tuo žodžiu apibūdindavo visa tai, kas vyro elgesyje buvo dvasinga, sakralu. Tai valingumas ir drąsa, ištikimybė šeimai ir bendražygiams, priesakai protėviams ir Tėvynei. Būtent iš šios sąvokos aš drįstu kildinti ir patį Lietuvos (Lietavos), slaviškai – Litvos vardo atsiradimą. Kitais žodžiais išsireiškus, tai buvo teritorija ir joje gyvenančios gentys (žemės), kurios iš kitų išsiskyrė būtent lietos, kaip dvasinės kultūros (socialinės organizacijos) pamatinio bruožo, akcentavimu. Galėtume surasti ne vienos tautos vardą, kuris kildintinas iš būdvardžio.

Greimas siūlo vėliavos sąvoką, „padarytą tuo pat principu kaip broliava“, aiškinti kaip į vieną sutelktą žygiuose žuvusiųjų protėvių būrį, vėlių visumą⁶. O kodėl gi mums ne pasinaudojus tuo pačiu principu ir iš būdvardinės sąvokos „lieta“ nesukonstravus „lietavos“, t.y. lieta praktikuojančiųjų būdo burtis į vienį?

Tikiu, kad anais, besiformuojančios valstybės laikais taip ir atsitiko...

Čia pat drįstu pastebėti, kad nuo pat krikšto pradžios siekta menkinti mūsų protėvių dvasinę kultūrą ir nueita iki to, jog tokios didžios valstybės vardas pradėtas sieti su 3 – 4 metrų pločio upeliu...Arba – su lietumi...

Trečiasis laimėjimų akcentas. Tai – Lietuvos valstybės pripažinimas ir įtvirtinimas.

Mindaugas, įgydamas karaliaus karūną, oficialiai įteisino lietuvių valstybę tuometinėje krikščioniškoje Europos Sąjungoje – popiežiaus Romos imperijoje. Valstybės branduolį sudarė etninės lietuvių ir jiems giminingų genčių žemės. Tai išskirtinis bruožas, kuris deja, vėliau nebuvo išsaugotas (kaip nebuvo išsaugotas ir karalystės statusas). Po Mindaugo eję valdovai Lietuvos valstybę pavertė didžiule imperija, kurios teritorija Vytauto valdymo laikais siekė vieną milijoną km². Šis, pagrindinai lietuvių politinė valia suburtas junginys, kaip žinome, suvaidino ypatingą vaidmenį Rytų ir Vidurio Europos istorijoje. Ir vis dėlto būtina pabrėžti: tas vaidmuo ne tik pačios Europos istorijoje iki šiol nėra deramai pastebėtas ir įvertintas. Tas vaidmuo nėra iki šiol išsamiai ir kritiškai apmąstytas bei išskleistas ir mūsų istoriografijoje. Su tam tikru priekaištu ir „nepadengta skola“ savo žvilgsnį mes galime nukreipti ne tik į mūsų istorikus, bet ir į valstybės politiką.

⁵ Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius-Chicago, Mokslas, 1990, p. 17.

⁶ Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius-Chicago, Mokslas, 1990, p.420

Kita vertus, Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valstybei – imperijai mes turime pagrindo priskirti „kalnę“ už tai, kad etniniai lietuviai, čia patys tapę mažuma, neteko savo giluminių varomųjų (pasionarinių) šaltinių ir, suslavėjęs aukštuomenei, ėmė nykti kaip tauta, galėjusia Europoje suvaidinti dar ir kitą, ne militarinį, bet išskirtinį kultūrinį vaidmenį. Baltai, senieji lietuviai praktikavo aukštomis dvasinėmis, moralinėmis vertybėmis, gamtająusmiškumu grindžiamą gyvenimo būdą. Kad ir atskirų, krikščionybei priimtinių jo kontūrų sklaida būtų ženkliai praturtinusi, humanizavusi tuometinės Vakarų Europos civilizacinės galios. Deja, apaštalavimo misiją Lietuvoje pasišovusios atlikti išorinės jėgos tuo buvo visai nesuinteresuotos. Net vėliau užsilikę lietuvių prigimtinės kultūros likučiai tų jėgų buvo priskiriami aiškiausiems pagonybės ženklams.

Suprantama, kad paskutinis mano teiginys yra hipotetinio pobūdžio, t.y. diskutuotinas.

Peršokime keletą šimtmečių ir persikelkime į „Aušros“ bei „Varpo“ įsiūbuotą ir lietuvių sąmonėje atgimdomą valstybingumo siekį.

Savotišku stebuklu reiktų vertinti to siekio įgyvendinimą 1918 – aisiais. Vargu ar toks stebuklas ir su tokiu vidiniu užtaisu būtų įvykęs, jeigu ne Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir jos kovų legenda – tas didysis, su meile ir viltimi išpuoštas Naratyvas.

Netapo rimtesniu kliuviniu ir tai, kad nuo Jo šalinosi nutautėjęs aristokratijos sluoksnis, arba tą Naratyvą aiškino kitaip nei iš žemesniųjų sluoksnių susibūrę tautos žadintojai. Už anos lietuvių valstybės klestėjimą (o gal klaidas) istorija pasiėmė sau duoklę...

Kai kas iš politinių įsitikinimų tebepuola Antaną Smetoną ir jo režimą. Taip, režimas nebuvo simpatiškas. Bet jeigu ne to režimo įdirbis vargu ar būtų įvykęs 1941 – jų sukilimas, priminęs pasauliui (ir patiems lietuviams) apie neišnaikintą valstybingumo siekį: o taip pat vargu ar būtų vykusį ir dešimt metų trukusį partizaninę kovą prieš okupantą jau pokario metais, (pareikalavusi ne tik fizinių (demografinių), bet ir neįkainojamų dvasinių moralinių aukų. Mažiau tikėtinas būtų buvęs ir 1990 – jų kovo 11 – sios Nepriklausomybės atkūrimo aktas. Jis buvo pasiektas dabartinei kartai sunkiai suvokiamu visos tautos susitelkimu. Jo dvasia taip pat ėjo iš ten – iš prieškarinio Lietuvos... Na, o sudėjęs viską „į krūvą“ (netgi priėmus dėmesin pralaimėjimus), valstybingumo siekį ir su tuo susijusį tautinį, nacionalinį sąmoningumą, ko gero, galėtume priskirti seniai susiformavusiam lietuvių socialinės genetikos kodui...

Ketvirtasis laimėjimų akcentas. Jam priskirtume Lietuvos ir pirmiausia, lietuvių tautos integravimąsi į krikščioniškąją Vakarų Europos civilizaciją. Šios civilizacijos pamatą sudarė senųjų graikų, romėnų ir judėjų kultūros. Beje, pastaroji krikščionybėje, ypač jos katalikybės atšakoje, atrodo bus įsitvirtinusi ryškiausiai... Kaip tvirtina archeologai, lietuviškieji piliakalniai (mūsų nuomone daugelyje atvejų atlikę šventyklų vaidmenį) „organizuotai“ – t.y. vienu laiku užgėso XIV a. pabaigoje – priėmus krikštą. Jų vietoje plito bažnyčių ir vienuolynų tinklas, barokas ir Renesansas. O kurį laiką – ir Reformacija. Regis, ji siekė tapti LDK religine pasaulėžiūrine ideologija, tuo pačiu pabrėžiant savo savitesnį veidą ir nuo unijinės Lenkijos savarankiškesnio kelio paiešką. Protestantizmas demonstravo didesnę toleranciją ir tuo, rodos, buvo artimesnis lietuvių prigimtinėi kultūrai.

Bet kodėl Reformacija Lietuvoje pralaimėjo?

Drįstu suminėti bent dvi pamatines priežastis: Pirmą: Lenkija, dar nuo Krėvos personalinės sutarties (1385) m.) vienašališkai užėmusi vyresniojo lietuvių brolio

pozicijas, negalėjo pakęsti kitatikystės, nes pati buvo sucementuota būtent Romos bažnyčios pagrindu, jos dėka...Antra – jau egzistavo nelemtoji kultūrinė, net psichologinė atskirtis tarp valdančiųjų ir valdomųjų. Pastarieji dar buvo pajėgūs laikytis protėvių gamtająusminės tradicijos. Jos atkakliai ir laikėsi, nesidairydami nei į vieną, nei į kitą bažnyčią.

Integracijos Europos kultūroje išskirtiniu, bet vėlgi ten deramai neįvertintu įvykiu buvo Lietuvos Statuto pasirodymas. Juo buvo įteisinta daugelis senųjų lietuvių paprotinės elgsenos normų, tradiciškai orientuotų į bendruomeninį sutarimą. Tačiau tikėtina, kad ir Lietuvos Statutas, ir prieš jį funkcionavęs vadinamasis Kazimiero teisyas užgimė kaip siekis civilizuotai sekti Vakarų Europos pavyzdžiu.

Šiame glaustame tekste, manau, nėra būtinybės plačiau aptarinėti šiuolaikinių (arba, kad ir šiek tiek ankstyvesnių – tarpukario) Lietuvos integravimosi Europos kultūroje ir civilizacijoje procesų. Ir vis dėlto, į kelis momentus, nors pačia lakoniškiausia forma derėtų atkreipti dėmesį. Pirmą, svetimšalių (žydų, vokiečių, lenkų ir kt.) aktyvus dalyvavimas plėtojant lietuvių valstybingumo europietiskąjį sandą. Antra, kažką panašaus galėtume pasakyti ir apie lietuvių emigrantus. Daugelis iš jų: pavieniai ir organizacijomis atliko (ir atlieka) Lietuvos ambasadorių vaidmenį. Trečia, pačios valstybės ir lietuvių visuomenės pastangos būti ne „Europos kultūros vartotojais“ ,bet ir jos „gamintojais“. Toks vaidmuo ryškus jau minėto Lietuvos Statuto, Vilniaus universiteto įsteigimo ir ypač 1791 m. gegužės 3 dienos Abiejų Tautų respublikos Konstitucijos (spalio 10 d. pakoreguotas Lietuvos naudai) aktais. Vėlgi, ne tik Europoje, bet ir Lietuvoje labai mažai kas žino, jog tai po JAV, buvo pirmoji Vakarų pasaulyje konstitucija.

Integravimąsi supraskime kaip abipusį procesą.

Penktasis laimėjimų akcentas. Prie maštabinių laimėjimų drįstu priskirti tiesiog neįtikėtiną (įvertinant susiklosčiusias istorines aplinkybes) protėvių dvasinės kultūros, jų gyvenimo būdo elementų tęstinumą. Tiesa, čia pat dera pastebėti, kad senųjų lietuvių mobilizavimasis atremiant slavų ekspansiją, o paskui ir nuožmūs karai su kalavijuočiais, bei kryžiuočiais, jau nuo XI – XIII amžių prisidėjo prie klestėjusios dvasinės, gamtająusminės kultūros nuosmukio. Tai, kas mūsų laikus yra pasiekę galime įvardinti kaip skeveldras, kaip sąmoningai išbarstytas ir savaime išsibarsčiusias duženas. Susisteminta išmintis, protėvių pasaulėžiūriniai principai bei pamatiniai teiginiai ir, žinoma, jų įgyvendinimo (realizavimo) praktika visais laikais ir visose civilizacijose buvo išimtinė aukštesniojo (kilmingųjų) luomo ir teisė, ir pareiga. Šiuo požiūriu istorija lietuvių tautą dramatiškai traumavo. Nežiūrint to, kad šis luomas sąmoningai šalinosi gamtająusminės tautos, dar ir šiandien, ne tiek mes, kiek kitataučiai pastebi išsaugotus mūsų kultūros partikuliarumo (išskirtinumo) bruožus. Kadangi šis tūkstantmečio laimėjimų akcentas yra gana reikšmingas, prie jo apsistosiu šiek tiek ilgiau, ypač apibūdinant istorines paveldo išsaugojimo aplinkybes.

Senieji lietuviai ir jų giminaičiai prūsai buvo pavadinti tiems laikams įprasta kliše-pagonimis, ką lotynų kalboje reiškė žmonėmis, gyvenančiais už civilizacijos ribų, dykrose. Ir – suprantama, imta su jais atatinamai to meto taisyklėms, elgtis. Tai yra jie turėjo būti apkrikštyti, paversti vasalais arba...sunaikinti. Nesusilaikau nepateikęs pluošteliu minčių apie artimiausius (pagal dvasinės kultūros praktikavimą) lietuvių giminaičius prūsus. Nesusilaikau jau vien dėl to, kad mūsų tautą galėjo ištikti analoginis likimas. Tapo aksiominiu tvirtinimas, kad būtent prūsų tragedija reikšmingu laipsniu paskatino mūsų protėvius ieškoti alternatyvos ir burtis į centralizuotą valstybę liaudyje išlaikant pamatinę gamtająusminės kultūros tradiciją.

Necituosiu nei Kornelijaus Tacito, nei praėjus visam tūkstantmečiui arkivyskupo Adomo Bremeniečio pagyrimų, kuriuos šie abu vyrai adresavo vakariniams aisčiams. Bet štai darau išimtį Petruui Dusburgiečiui, kryžiuočių kronininkui gyvenusiam XIII –XIV amžių sandūroje ir pedantiškai aprašinėjusiam prūsų sukilimus ir jų skerdynes. Garbė jam už tai, kad rado progą pastebėti: „Sūduviai, tauriausieji (iš vienuolikos prūsų genčių, kurias mini kronininkas –R. G.), pranokdavo kitus ne tik papročių kilnumu, , bet turtais ir galybe...⁷“. Sūduviai tais laikais buvo priskiriami prūsų kraštui ir buvo naikinami bei klupdomi kryžiuočių lygiai taip pat, kaip ir kitos prūsų žemės.

P. Dusburgietis, pateikdamas bendrą prūsų būdo portretą, yra parašęs dar ir tokias eilutes: „savo svečiams jie rodo nepaprastą lipšnumą, ir vargu ar kada jų namuose rastumei tokių valgių ir tokių gėrimų, kuriais šia proga nepasidalintų su savo svečiu⁸“. Atkreipkime dėmesį į šią detalę! Ši būdo bruožą dar prieš dvylika šimtų metų buvo aprašęs Romos istorikas K. Tacitas. O mes, šiandieniniai lietuviai, ar neturime šio bruožo „skeveldrėlių“?

Nesusilaikau nepacitavęs ir vėlesnių laikų autoriaus Anthony Kotzebue, XIX a. pradžioje vokiečių kalba Rygoje publikavusio „Prūsų istorija“ veikalą. Su dvasingo žmogaus emocionalumu jis rašė: „jeigu prūsams būtų pasisekę ištraiškyti kryžiuočius skėrius, kurių ištisi spiečiai kasmet užplūsdavo jų gimtuosius laukus, tai iki šiol tebebūtų aukso raidėmis istorijoje įrašyti žodžiai apie prūsų narsą, svetingumą ir gerą širdį. Taip šita dabar išmirusi, (r žiauriai išnaikinta - R. G.) tauta gal būtų iki mūsų dienų savo galia ir pavyzdžiu lėmusi Europos papročius ir įstatymus⁹“ Gal čia išreikšta niekuo rimtesniu nemotyvuota to autoriaus simpatija prūsams? Pasitikrinimui grįžkime prie senųjų lietuvių.

XIV a. pirmoje pusėje LDK valdovas Gediminas dar tikėjo, jog yra įmanoma krikščioniškojo ir baltiškojo pasaulių sintezė, taikus sugyvenimas. Tikėjo, kad tai pasiekus būtų įteisinti jo tėvynainiams būdingi Doros ir Darnos imperatyvai. Krikščionių pasaulio galingiesiems jis rašė: „...pažadame ir jus visus patikiname, kad nustatysime tokią savitarpio taiką, kad (apie) panašią krikščionys niekada (nė) nesvajoto¹⁰“. Anot anglų autoriaus Williama Urbano, pasišventusio baltų istorijos tyrimams, Lietuvos Didysis kunigaikštis Gediminas „...norėjo sukurti imperiją, kurioje katalikai, stačiatikiai ir pagonys galėtų laisvai išpažinti savo tikėjimą. Krikščionims toks religinis pakantumas buvo nesuvokiamas¹¹“.

Lyg ir savaime, atskirais epizodais jau priartėjome prie tūkstantmečio praradimų temos. Kas nežino: nauja atsiranda ant seno (arba specialiai sugriauto) griuvėsių. Laimėjimai pasiekiami ir praradimų sąskaita. Tačiau mūsų, t.y. lietuvių tautos praradimų kaina to tūkstantmečio laikotarpyje pernelyg neproporcinga, neįtikėtina skaudi...

Esminiai tūkstantmečio praradimai.

⁷ Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. – Vilnius, Versus Aureus, 2005, p. 66.

⁸ Ten pat, p. 78-79.

⁹ Cvt. Pgl. Šneidereitas O. Prūsai.- Vilnius, Mintis, 1989, p. 87.

¹⁰ Metraščiai ir kunigaikščių laišškai Vilnius, LLTI, 1976, p. 105.

¹¹Urban W. Kryžiaus karas Žemaitijoje.- Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p.91.

Jiems gal daugiau dėmesio skirsime, pasiteisindami būtinybe išlaikyti atitinkamas proporcijas, pastarasis siedami su ta realybe, kurioje mes šiandien gyvename ir su kartėliu regime kokioje būklėje yra atsidūrusi lietuvių tauta...

Pirmasis praradimų akcentas. Jį drįsčiau įvardinti kaip mindauginės apkrikščionintos valstybės statuso praradimą.

Mes išugdyti didžiulis karaliumi Mindaugu – vieninteliu pagal Europos standartus pripažintu Lietuvos karaliumi. Kaip žinome, gana sunkiomis aplinkybėmis ir drastiškomis priemonėmis Mindaugas centralizavimo greičiausiai iki jo jau egzistavusią lietuvių valstybę. Nors ir labai skurdūs šaltiniai, bet iš jų prasiveržia bylojimas apie į despotiškumą linkusį Mindaugo būdą. Ką reiškia jau vien kunigaikščio Daumanto žmonos “pasisavinimas”! Visa tai galėjo turėti nemenkos įtakos burtis jo priešinkams, pakurstant kitus, kad Mindaugas yra išdavęs protėvių tradicijas ir tikėjimą. Betgi šaltiniai taip pat teigia, jog Mindaugas bandęs laviruoti: grįžęs prie senųjų papročių; netgi atsišaukė į žemaičių (paties Mindaugo užrašytą ordinui) kunigaikščio Vykinto prašymą suteikti karinę pagalbą karui su kryžiuočiais. Manoma, kad Mindaugo krikštas buvo tik diplomatinis ėjimas

Šiandien vargu ar įmanoma objektyviai pasverti visas aplinkybes ne tik vertusias Mindaugą skubėti dėl krikšto ir karūnavimosi, bet ir dėl to, kad apie save nesugebėjo suburti gausesnį kilmingųjų būrį (dabar sakytume – savos politinės partijos), tegu ir fiktyviai, bet pasisakančio už valstybės krikščionišką iškabę. Atsargiai, hipotetiškai galėtume manyti: Mindaugui trūko gilesnio laviravimo, o jo aplinkai (tame tarpe ir žyniams) supratimo apie pasikeitusį pasaulį, jėgų santykį. Krikščionybę priėmus (tegu ir formaliai) derėjo visiems mąstyti apie tai, kaip prie jos adaptuotis, kartu išsaugant baltų – lietuvių dvasinės kultūros tradicijas.

Deja, kartu su karaliaus Mindaugo žūtimi Lietuva nuo Vakarų Europos evoliucinio kelio buvo ne tik atmesta 150 metų! Etninė lietuvių tauta pateko į užsitęsusį karą su gerai organizuotos, šlovės ir turtų ištroškusios vos ne visos Europos riteriais ir prie jų prisišliėjusiais krikščionybę demonstravusiais avantiūristais. Šitos kovos ir savo pačios ekspansijos į Rytus „dėka“, Lietuva ir po krikščionybės priėmimo, lengviau pasuko į pavaldetas turtingos dvasinės kultūros nuvertinimo ir net savinaikos kelią.

Galėjusi tapti viena iš iškiliausių tautų ir valstybių Europoje, Lietuva jau nuo Mindaugo žūties tokį šansą prarado amžiams...

Antrasis praradimų akcentas. Jį tarsi pratęsdamas pirmojo akcento interpretaciją, siečiau su valstybinės ideologijos stygiumi.

Jau buvo užsiminta (na, kad ir Gedimino mintimis bei W. Urbano vertinimais) apie seniesiems lietuviams būdingą toleranciją kitoniškumui, įvairioms religinėms pažiūroms. Bet, kaip parodė istorija, šis kilnus bruožas tapo vienu iš pamatinių lietuvių tautos nunykimą priežasčių. Palyginimui prisiminkime: su koku šiuolaikiniam protui nesuvokiamu vienakrypčiu religiniu fanatizmu buvo apsiginklavę kryžiuočiai! Tuometinė bažnyčia ir jos sukarintos brolijos siekė ir kitko – viešpatavimo ir materialinės naudos. Pasinaudodama stačiatikybe kūrėsi ir plėtėsi galinga Maskvos Valstybė! Čia pat, pašonėje, savo ekspansines užmačias baltiškų, lietuviškų teritorijų ir jų gyventojų atžvilgiu rodė katalikų bažnyčios pagrindu suburta Lenkija.

Mūsų protėviai sukūrė imperiją nuo jūrų iki jūrų, bet nesumąstė kitos ideologijos kaip tolerancija ir prisitaikymas prie vietinių kultūrų. „Valdant lietuviams, rytų slavų žemės išsaugojo savo politinį elitą, visuomenės struktūrą, įstatymus, stačiatikių tikėjimą

ir kalbą“ – teigiama fundamentaliame ukrainiečių autoriaus veikalė¹². Maža, to , slavų raštas ir kalba tapo lietuvių imperiją palaikančiomis kultūrinėmis ir politinėmis struktūromis. Mišrios vedybos tapo valdymo principu. Tolerancija, prisitaikymas prie vietinių, aiškesnės (kietesnės) savos ideologijos neturėjimas tapo akivaizdžiu Vytauto laikais, kai imperijoje lietuvių etninės žemės, anot K. Pakšto, tesudarė vos 11% , o lietuviai – 23% visų gyventojų.¹³ Teigiama, kad to meto valstybės politikoje dominavo lietuvių valia. Čia pat galime pasitikslinimui formuluoti kad ir tokį klausimą. Kokių lietuvių – etninių ar tų, kurie apšamai sudarė tuo metu vadintą litvinais politinę naciją? Kita vertus, puikiai žinome kas lemia tautos tvarumą ir jos tęstinumą. Tai – ne vien ekonomika ar ja grindžiama karinė galia. Tai, visų pirma, savos kalbos ir paprotinės kultūros praktikavimas; tai savasties bruožų, tame tarpe ir savitesnio mąstymo (praktinės filosofijos) išsaugojimas ir tęstinumas: tai ir materializuotos kultūros paminklų saugojimas ir t.t. ir pan. Jeigu viso to paisoma – nebus ir strateginės, tapatybės tęstinumą, tautos integralumą užtikrinančios strategijos. Jeigu viso to nėra, socialinę erdvę vienais ar kitais būdais užkariauja svetimųjų ekspansinės užmačios.

Taip ir atsitiko

Trečiasis praradimų akcentas. Jį formuluočiau kaip tiesioginio ryšio su Romos bažnyčios kurija, t.y. atskiros bažnyčios provincijos neįgyjimą ir pastoracinės arba krikščionybės skleidimo Lietuvoje misijos perdavimą į Lenkijos rankas...

Manytina, kad Romos bažnyčios kurija kai ko pasimokė iš lietuvių karaliaus Mindaugo ideologinio nenuoseklumo, jo nužudymo aplinkybių, Lietuvos sugrižimo į „pagonybę“; žemaičių „kietakaktiško“ būdo bei jų karingumo; pagaliau ir iš didžiojo kunigaikščio stačiatikio Algirdo laidojimo pagal senuosius baltų papročius. Romos kurijai buvo nepriimtina ir Vytenio pastanga suartėti su krikščioniškuoju pasauliu, ir Gedimino plačiu humanizmu alsuojanti koncepcija. Kurija kategoriškai laikėsi tik savo nuostatos dalindama ordinams dar neužkariautas ir nuo „pagonybės“ neapvalytas žemes. Jotvingiai, sūduviai ir prūsai žuvo ne tik gindami savo tikėjimą ir gyvenimo būdą, bet ir laisvę! Lietuviams ir ypač žemaičiams taip pat buvo vienodai nepriimtina tokia antihumanistinė (šių laikų žodžiais išsireiškus) Romos kurijos politika.

Privalu pastebėti, kad „pagonišku“ žemių užkariavimas prasidėdavo nuo vietinių kilmingųjų pritraukimo savo pusėn. Šalia atėjų, jie gaudavo visas teises, na o žemesnieji jų gentainiai būdavo paverčiami (tiek atėjų, tiek savųjų rankomis) beteisiais arba mažateisiais valdiniais, kuriems buvo draudžiama giedoti savo giesmes – dainas, klausytis savųjų žynių, žiniuonių, pasakorių ir visų tų, kurie užsispyrusiai praktikavo istorinę atmintį ir papročių tęstinumą.

Taigi, švelniausias, labiau civilizuotas apaštalavimo Lietuvoje variantas, užsispyrėlių „pagonių“ į tikrąjį tikėjimą atvertimo būdas gaėjo būti ne godumu ir kraujo muštynėmis sirgę kryžiuočiai, o seniai apsikrikštijusi Lenkija. Ji geriausiai tiko krikščionybės diegimo Lietuvoje misijai. Juolab, kad ir pati Lietuva demonstravo jai savo atvirumą. Krėvos unija (1385 m.) buvo ne tik personalinė abiejų valstybių sąjunga. Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila ta sutartimi įsipareigojo lenkams , kad lietuviai

¹² Jekečyk Serhy. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. – Baltos lankos, 2009, p. 47

¹³ Pakštas K. Lietuvos valstybės plotai ir sienos. – Lietuva. Lietuvių enciklopedija. XV tomas. – Vilnius, Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990, psl. 451 - 452.

būtent su jų pagalba (tame tarpe ir ginkluota) bus krikštijami ir su jų pagalba bus plečiamas bažnyčių ir vienuolynų tinklas. Kas iš to vėlesniais amžiais išėjo – visi žinome. Net Vytautas savo galybėje nebeįstengė atstatyti katalikų bažnyčios Lietuvos provincijos statuso, ką buvo savo laiku išsiderėjęs Karalius Mindaugas. Jau nekalbant apie pavogtą (beje, su popiežiaus sutikimu...) karaliaus karūną. Net ir po Žalgirio mūšio Vytautas, greičiausiai spaudžiamas lenkų (ir juos palaikančio popiežiaus) į Lietuvos valstybę neįjungė skalvių, nadruvių, lamatiečių, kurie kalbėjo ta pačia lietuvių kalba ar jos tarmėmis, nes valdiniai ne tik užsispyrusiai dar tebepraktikavo nuo senolių paveldėtą dvasinio gyvenimo būdą. Betgi tų žemių prijungimas būtų ženkliai sustiprinęs ir pačią lietuvių lietuvių. Ko gero, dėl panašių priežasčių – užsispyrusio būdo, ir žemaičiai Vytauto laikais buvo paversti „mainoma moneta“.

Lietuvai neatgavus katalikų bažnyčios provincijos statuso tesėsi ir darėsi vis klampesnė lietuvių tautos praradimų grandinė, baltiškojo paveldo nunykimas.

Ketvirtasis praradimų akcentas. Jį suvesčiau į savo klodais labai turtingos baltų pasaulėjautos, pasaulėžiūros (kaip susisteminto dvasinės kultūros lobyno) praradimą.

Pasinaudokime tolerancijos principu ir atviriau išsiaiškinkime: kame gi slypi faktiškai antagonistinio senųjų lietuvių, LDK konflikto su krikščioniškąja Europa esmė? Aš priklausau tiems, kurie pasikliauna lietuvių valdovo – nekarūnuoto bet tikro karaliaus Gedimino žodžiais. Prisiminkime ką jis yra rašęs popiežiui. Rusai į Dievą tikį pagal savo, vokiečiai ir lenkai – pagal savo o lietuviai taip pat tikį į tą patį Dievą, bet pagal savo papročius. Pasakyta labai aiškiai: tikėjimo į Dievą būdą lemia ir protėvių paveldėta kultūra. O gal Gediminas veidmainiavo įtikinėdamas popiežių, kad jis pats ir jo tėvynainiai suvokia ir pripažįsta vienatinį Dievą? Netikėti juo neturime pagrindo. Todėl į šį klausimą pažiūrėkime atydesniu žvilgsniu.

Ačiū Dievui, mūsų žodyne išliko tokie vardai kaip: Praamžis, Pradžiapatis, Sotvaras – Sutvėrėjas, Visagalis, Viešpats, Žvaigždikis, Aukštojas ir kt. Turime pagrindo vertinti juos kaip būtent vienatinio Dievo vardo atsikartojimus – eufemismus. Man, pavyzdžiui, nekelia abejonių, kad mūsų protėviai jau senų senovėje suvokė ir Visatą – (visa tai!) ir Pasaulį, erdvę ir tos erdvės Absoliutą – Dvasią, t.y. Visagalį kūrėją. Bet jo, kaip judėjai neantropomorfologizavo, t.y. nedrįso jam suteikti žmogiškųjų bruožų. Bet ir nenužemino Jo iki grėsmingo stebėtojo ir negailestingo teisėjo ar net kerštautojo. O dievų gausa iš kur – paklauskite? Jie atstovavo atskiras gamtos jėgas, reiškinius ir net elementus. Praradus savų išminčių ir žynių luomą, jie tapo suabsoliutintais, praradusiais turėtas sąsajas ir pamatą. Darni kosmologinė sistema subyrėjo. Turime pagrindo manyti, kad prie tos sistemos subyrėjimo, nuvertėjimo ir suprimityvėjimo pasidaravo ir krikščionybės, ir germanizacijos, ir slavizacijos adeptai.

Visa kas nekrikščioniška buvo privalu suniekinti, suprimityvinti – šitaip elgiantis yra lengviau sugriauti seną ir statyti naują.

Mūsų protėviai kasdien bendravo su Visagaliu. Kaip? Žinoma, tik ne maldomis. O gerbimu visa to, ką regėjo Gamtoje: Griaustinį, ugnį, vandenį, žemę, ažuolus... Būtent per tai - per kūriniją ...jie suvokdavo patį Kūrėją ir jo galias. Bet kokį kalendorinį Gamtos virsmą švesdavo drauge, džiaugsmingai, ritminiu šokiu ir ritmine improvizuota giesme. Panašiai, kaip dar mūsų laikus yra pasiekusios sutartinės...

Kaime turiu sodybą. Džiaugiuos jei kieme, darže ar sode aptinku rupūžę. Tai – protaujantis, vabzdžiais mintantis roplys. Pjaudamas žolę ją perkeliu į saugią vietą... Pagal anų laikų krikščionybės kriterijus aš laikytinas vos ne šimtaprocentiniu pagonimi....

O krikščionybė? Pamatinės šaknys, anot šv. Pauliaus – judaizme, kurio reformatoriumi buvo Kristus. Bet judaizmo pamatai išliko. Kas jiems buvo būdingiausia? Tai buvo urbanistinės civilizacijos pasaulėžiūra ir ideologija. Anot G. Hegelio – visai priešinga gamtająsminei. Krikščionybė perėmė neigiamą požiūrį į gamtająsmiškumą. Pastarasis reiškiny ir judėjams, ir krikščionybei buvo tapatus barbarybei.

Turime pripažinti: įvyko didysis nesusipratimas! Vietoj Kristaus skelbtos Meilės Religijos, tuometinė krikščionybė tapo anų laikų globalizmo ginklu. Kas tai ideologijai nepakluso – privalėjo būti sunaikintas arba paverstas nuolankiu valdiniu. Lietuvių aukštesnysis luomas, pasimokęs dar ir iš prūsų, tą puikiai suprato ir apsisprendė. O štai liaudis – ne. Nes ji krikščionybėje neįžvelgė privalumų. Nesuprato ir modernizacijos. Jiems atleistina – jie nebuvo valstybininkai tikrąja to žodžio prasme. Taip buvo prarastas dar vienas pamatinis etnogenezės, gal teisingiau, aiškiau išsireiškus – tautokūros mechanizmas. Iš Europos kultūros buvo „pašalintas“ susistemintas baltų kultūrinės civilizacijos paveldas.

Penktasis praradimų akcentas. Šiuo atveju kalbėsime apie lietuvių tautos kilmingųjų luomo atsiribojimą nuo tautos kamieno ir vos ne totalinį jų nutautėjimą.

Prisiminkime prūsų tragediją. Ši tauta sparčiai nunyko dar ir dėl tos priežasties, jog jų kilmingieji, priėmę krikščionybę ir ėmę globoti katalikų bažnyčią, mainais už tai išsaugodavo visas savo teises ir padėtį. Panašūs procesai vyko ir Lietuvoje. Kartu su nutautėjusiu kilmingųjų luomu, negrįžtamai į praeitį nugrimzdo baltų – senųjų lietuvių dvasinės kultūros ir pasaulėžiūros lobiai. Skirtingai nuo prūsų, Lietuvoje suveikė dar ir kitas kilmingųjų atitrūkimo nuo etninės tautos, nuo prigimtinės kultūros mechanizmas. Išsiplėtus imperinės valstybės žemėms, jos gyventojus buvo imanu valdyti ne tik pasitelkus įprastus valdžios svertus ir ne tik prisitaikant prie stačiatikybės. Valdymo ir dinastijų išsaugojimo interesai reikalavo plačiai praktikuoti mišrias vedybas. Tiesa, tai buvo sena visų valdančiųjų tradicija, bet lietuvių tautai ji buvo ypač nuostolinga. Iš valstybinių reikalų tvarkymo buvo išstumta ne tik kalba. Ilgainiui, valdančiųjų luomas ėmė gėdytis savųjų, žemesnio luomo gentainių, tebepraktikavusių gamtająsminės kultūros elementus, t.y. „pagomybę.“ XVII – XVIII šimtmečiai Lietuvoje, šalia kitų nelaimių (nuolatinė karų, bado ir maro), buvo paženklinti gausiais raganų deginimo laužais. Užtekdavo eilinio įskundimo ar įtarimo, kad asmuo praktikuoja kokius tai „slaptažodžius – burtus“, jis buvo sugaunamas, kankinamas keletą parų kol išgaudavo iš jo ne tik prisipažinimą apie „santykį su nelabuoju“, bet ir su kuo yra arčiau iš savo sodiečių bendravęs. „Marikė Adomaitė išgirdusi, kad ji ragana, buvo pabėgusi į Varnius, bet ponas Butvila ją pagavo ir atvedė į to paties dvaro teismą“, - rašoma akad. J. Jurginio knygoje. - „Ši mergina tardoma ir kankinama prisipažino esanti ragana ir „išdavė“ net 14 žmonių...“¹⁴ Anot to paties J. Jurginio, kad sudeginimas už raganavimą nebūtų palaikytas savavališku nužudymu, sukviestas teismą iš kaimynystėje gyvenančių bajorų. Suprantama, protokolas buvo surašomas lenkų kalba.

¹⁴ Jurginis J. Raganų gaudymo šimtmetis. – Vilnius, „Mokslas“, 1984, p. 142.

Štai šitaip bei kitais būdais tarp etninės lietuvių tautos ir tuometinių faktinių valstybininkų plėtėsi atskirtis, priešiškas. Tarp tų pusių keletą šimtmečių dialogas nesimezgė. Buvo jėgų, kurios dar ir sąmoningai tuos santykius drumstė. Lietuviai, galėję tapti iškilia Europos tauta, toliau nyko, atiduodama savo gyvybines jėgas kitiems.

Juzefo Pilsudskio, tebešlovinamo ir šiandieninėje Lenkijoje, protėviai buvo gryniausieji žemaičių bajorai Giniočiai. Jų tėvonija buvo sena gyvenvietė Pilsūdas, šalia Skaudvilės. Pilsudskio (Pilsudiškio) pavardė – nuo nuo tos gyvenvietės. „Pagoniška“ Giniočio pavardė tapo nepopuliari... Liucijanas Želigovskis, kurį talkon pasikvietė Pilsudskis (kad užgrobtų Vilnių), irgi iš žemaičių bajorų nuo Telšių. Ir pirmasis Lenkijos prezidentas (beje, nušautas lenkų nacionalistų) Gabrielius Narutavičius (jo brolis Stanislovas Narutavičius, 1918-ųjų metų Lietuvos signataras) taip pat buvo kilęs iš žemaičių bajorų...

Toji atskirtis tarp „valdančiųjų ir valdomųjų“ tapo sunkiu lietuvių tautos išbandymu ir šiais laikais. Galime tik pavydėti lenkams, kurių valdžia suaugusi su tautos dvasia ir šiuolaikiniame dramatiškame pasaulyje vykusiai atstovauja jos tęstinumo interesus.

Šeštasis praradimų akcentas. Tai miestų, urbanizuoto gyvenimo bei veiklos užleidimas kitataučiams: žydams, vokiečiams, rusams, lenkams ir kt.

Lietuvai tapus krikščioniška valstybe, sparčiau plėtojosi urbanizuoti centrai (vėliau peraugę į gana tankų bažnytkaimių ir miestelių tinklą). Per juos sklido ne tik krikščionybė, bet ir turtinga Vakarų civilizacija... Savyje ji buvo akumuliacinė kadaise klestėjusių kitų civilizacijų bei kultūrų atsiekimas, perėmusi jų paveldo elementus. Tačiau jau nuo Gedimino kviečių pirklių ir amatininkų, nuo Hanzos laikų tie centrai, kultūrinio mentaliteto požiūriu atstovavo ateivių savastį. Tarp jų ir autochtonų – t.y. vietinių gyventojų lietuvių, ilgus šimtmečius išliko užkardos. Galima sakyti, kad lietuvių prigimtyje išliko genetiškai užkoduota gamtająusminė laikysena, gamtająusmiškumu grindžiamas gyvenimo būdas visai priešingas urbanizuoto gyvenimo būdui. Suprimityvintai, bet už tai vaizdžiau išsireiškus, etniniai lietuviai, gyvenę kaimuose, kitataučių miestiečių akyse atrodydavo tarsi žmonės atėję iš džunglių ir su pasitenkinimu į jas grįždavę atgal... Būtent tokia priešinga laikysena ir gyvensena ženkliai dalimi galėtume priskirti ir žydų tragediją, įvykusią antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje. Abi pusės: lietuviai ir žydai priklausė labai skirtingos dvasinės kultūros, jos organizavimo tradicijoms, kurios tarp savęs (išskyrus pragmatinių reikalų tvarkymą) nesąveikavo.

Natūralu, kad kitataučiai, apsigyvenę Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo paženklininti ne tik jausminiu atitrūkimu nuo savo gimtosios žemės, bet, tam tikru laipsniu ir nuo savo tautos tęstinės kultūrinės tradicijos. Lenkų kilmės švietėjas Eduardas Gizevijus, XIX a. viduryje dirbęs Tilžės apylinkėse, yra pastebėjęs, kad vokiečiai, įsikūrę kaimuose, skirtingai nuo dvasingų lietuvininkų, vertino tik pragmatinius, tik materialinę naudą duodančius dalykus... Kitatautis sunkiau suvokė ir sėslumo jausmą, kuris dėka piliakalnių supilimo lietuvių gyvensenoje buvo dar giliau įtvirtintas (šalia gamtająusmiškumo). Visa tai reiškė (ir reiškia), jog kitataučių jėgomis statyti ir plėtoti urbanistiniai centrai buvo dar ir tas užtaisas, kuris ardė lietuvių, šalies autochtonų socialinės organizacijos struktūras, jų dvasinio gyvenimo simbolius ir tuo prisidėjo izoliuojant arba atstumiant juos nuo subalansuotos socialinės raidos, nuo aktyvesnio dalyvavimo Vakarų civilizacijos vyksme. Tuo pačiu lenkams, rusams ar vokiečiams buvo užleidžiama pozicija po pozicijos, kurie niekada neužmiršdavo asimiliacinių užmačių. Na o patys lietuviai – valstiečių tauta, praradę kilmingųjų sluoksnį, ilgam likę be savo vedlių, tarsi patys prisidėjo prie etnocentristinio pobūdžio

saviizoliacijos. „Urbanizuoti“ centrai ir jų tinklas jeigu ir „priimdavo“ lietuvių valstietį, tai šis tuo pačiu arba pats save izoliuodavo arba jo paties buvusi bendruomenė jį „užmiršdavo“. Etninis lietuvių gyvenimas ilgus šimtmečius bėgo gamtoje, dirbant tuos pačius žemdirbio darbus, kasdienybę pajvairinant kalendorinėmis (vėliau ir bažnytinėmis) šventėmis ir dainuojant tas pačias dainas. Pakol neišsiveržė dramatiški, pragmatiški XX a. laikai...

Septintasis praradimų akcentas. Jam drįsčiau priskirti Vilniaus krašto slavizaciją (polonizaciją), nesustabdomai vykstančią ir šiandien.

Hydrografas ir etnografas grafas Konstantinas Tiškevičius, plaukdamas Nerimi žemyn, štai ką Ašmenoje dar XIX a. viduryje aptiko: „Čia jau etnografinė Lietuva, nes nuo Ašmenos upės, nuo jos natūraliosios sienos, jau ima atskirai ryškėti visi šios tautos bruožai. Tiek kalba, kurią girdime čia vartojant, tiek žmonių, o ypač moterų, rasė – viskas skiriasi nuo kaimynų krivičių (gudų – R. G.) genties. Čia moterys aukšto ūgio, daugumas šviesiaplaukės. <...> Moterų drabužiai taip pat smarkiai skiriasi nuo mūsų (gudų – R.G.) valstietėms įprastų“¹⁵

Turime pripažinti objektyvią tiesą: šalia XIX a. (ypač nuo II – sios pusės) aktyvinamos polonizacijos, Vilniaus krašto link nuosekliai slinko ir gudai (baltarusiai). Ženklesnė jų slinkimo banga fiksuojama po XVII – XVIII a. vykusių maro epidemijų. Antroji jų ypač ženkliai slinkimo banga – po antrojo pasaulinio karo. Tai bėgliai iš karo nusiaubtos Baltarusijos, užėmę į Lenkiją reemigravusiųjų sodybas. Bet ne iš čia pagrindinė grėsmė Vilniaus krašto kultūrinei ir politinei aneksijai.

1922 m. sausio mėnesį lenkams užgrobus Vilniaus kraštą, įvyko rinkimai į tuomet pavadintą „Vidurio Lietuvos“ seimą. Lenkų spauda skelbė, jog rinkimuose dalyvavo 60% rinkėjų. Kaip teigia istorikas Z. Kiaupa, toks procentas labai, labai abejotinas, nes rinkimus boikotavo ne tik lietuviai ir žydai, bet ir dalis baltarusių. „Šis vienpusiškas lenkiškas seimas vasario 20 d. nutarė prisijungti prie Lenkijos – rašo minėtas istorikas. – Lenkijos seimas šį sprendimą patvirtino. Taip Vilnius, Rytų Lietuva ir pietinė Suvalkija pirmą kartą istorijoje pateko į Lenkijos valstybės sudėtį“¹⁶. Įdomus faktas: Vakarų didžiosios valstybės Ambasadorių konferencijoje, įvykusioje 1923 m. kovo 15 d. tam Lenkijos žingsniui pritarė, nors Lietuva ir protestavo. Kas po to vyko su Vilniaus kraštu ir jo gyventojais lietuviais – gerai žinome.

Šį faktą, aprašytą istoriko Z. Kiaupos pateikiau ne šiaip sau. Anas Lenkijos seimo sprendimas neatšauktas, nebent tikėtume garsiąją 1974 metų Helsinkio deklaraciją apie susiklosčiusių sienų nekeičiamumą. Betgi gerai žinome ir tos Deklaracijos nepaisymo faktą. Kelia nerimą tai, kad šiuolaikinės Lietuvos vyriausybės elgiasi taip, tarsi būtų paralyžuotos, tarsi nebyliai pritartę Lenkijos pusei kaip šiai „šeimininkauti“ Vilniaus krašte. Ką reiškia jau vien tas faktas, kaip vadinamosios „lenko kortos“, o faktiškai – vos ne Lenkijos pilietybės suteikimas panorusiam Vilniaus krašto gyventojui ją gauti!

Plačiau komentuoti šį tūkstantmečio praradimą manau nėra jokio reikalo.

Aštuntasis praradimų akcentas. Bene dramatiškiausiu vėlesnės ir vėlyviausios istorijos laikais praradimu reikėtų pripažinti 1940 metais prasidėjusią ir pokario metais keletą dešimtmečių užsitęsusią sovietų okupaciją. Iki jos, vos per du dešimtmečius

¹⁵ Tiškevičius Konstantinas. Neris ir jo krantai. – Vilnius, Mintis, 1992. p. 156.

¹⁶ Kiaupa Zigmantas. Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius, Baltos lankos, 2004, p. 215.

suburta, sustyguota lietuvių tautos atgimimo, jos tautinio tapatumo kultūra, jos strateginis valstybinis kryptingumas – viskas buvo šluote nušluota. Prieškario, karo ir ypač pokario represijos, užsitęsusi sovietizacija, rodos, nepagydomai įlaužė etninės lietuvių tautos stuburą. Ką reiškia vien tik tokie faktai, kaip kolektyvizacija, o paskui – vienkiemių ir net upelių likvidavimas! Turėti prigimtiniai saitai su gamtajausmine kultūra, su pačia žeme, su gimtine buvo sunaikinti. Žmogus, kaimietis atsidūrė erdvėje, kurioje vietoj anos, dvasinės kultūros tęstinumu alsavusios tradicijos, buvo brukamos iškreiptos, žmogaus sąvastį, jo socialinį gyvybingumą slopinančios vertybės.

Analitinė mintis nermsta ir noromis, nenoromis nuo šio slogaus praradimo tenka pereiti prie dabarties, prisiliesti prie jos žaizdų... Turime teisę manyti, kad prie kaimo – vėlesniųjų amžių tautos lopšio nuvertinimo, rankas pridėjo jau ir atgimusios Lietuvos valdžia. Pakankamai aiški taip pat iš istorijos paveldėta valdžios bei verslo struktūrų atskirtis nuo savo tėvynainių. Proginų švenčių valstybinis šventimas vargu ar pridengia įsitvirtinusių barjerą. O jeigu dėmesyn priimsime dar ir aiškėjančią demografinę katastrofą – jos priežastis? Matome lyg ir tautos savinaikos, o ne jos tvaraus tęstinumo procesą.

Kas bene šiandien blogiausia: denacionalizuotas, tautinio sąmoningumo ir net valstybinio patriotizmo vengiantis mąstymas sklinda iš švietimo ir ugdymo sistemą tvarkančių ir ją įgyvendinančių institucijų.

Mokymo įstaigos, kurios pagal savo profilį privalo ugdyti išmintingesnį ne tik savo tautos išsivaikščiojimą, bet ir pačią Vakarų civilizaciją gelbstintį strateginį mąstymą, pasilieka tarsi pusiaukelėje. Ta proga pravartu prisiminti popiežiaus Jono Pauliaus II vizitą į Lietuvą 1993 m. Kaip jis kreipėsi į Šv. Jonų bažnyčioje susirinkusius Vilniaus ir jo krašto lenkus? „Lenkų kilmės lietuviai!“ Popiežius turėjo ne tik lietuviškos dvasios, bet suprato elementariausią tiesą: Jeigu yra Lietuvos valstybė – yra ir lietuvių politinė nacija, kurios nariais yra visi tie, kurie pripažįsta Lietuvos istoriją, gerbia pamatinę, 85% gyventojų sudarančią lietuvių etninę tautą ir yra lojalūs Lietuvos valstybei. Mes gi šiandien iš oficialių tribūnų vadinami tik Lietuvos žmonėmis, t.y. tais, kuriems neprimenamas net politinės nacijos vardas. Tai ko stebėtis jeigu jaunimas tūkstančiais palieka protėvių žemę. Jie nebejaučia Tėvynės dvasios! Jiems Lietuva – tik geografinė, o šiandien netgi rimtesnių, tvirtesnių administracinių bei politinių užtvarų ir interesų neturinti teritorija.

Išvados ir apibendrinimai

1. Pateiktos apžvalgos autoriaus pozicija skaitytojui aiški: lietuvių laimėjimų kaina tūkstantmečio tarpsnyje yra pakankamai brangi. O ir aplamai, laimėjimai ir pralaimėjimai – būna vienyje, jų išskirti beveik neįmanoma; kaip neįmanoma ir pažanga ar naujo kūrimas be seno nunykimo ar net jo sąmoningo griovimo. Taigi, remiantis istoriniais duomenimis ir jų kritine sociopolitologine interpretacija, lietuvių tautos tvarumas, tūkstantmečio pradžioje pasiekęs apogėjų, vėliau ėmė silpnėti ir net gesti. Tuo tarpu visuotinai žinoma, kad tvarios, integralios valstybės pagrindas – tokia pat tvari, integrali ir morali valstybės pamatinė (titulinė) tauta, arba politinė tauta – nacija. Todėl tvarios tautos idėja, jos siekis nėra kokia tai nacionalistinė užgaida.

2. Perfrazuoju žinomą teiginį: kas nežino savo protėvių istorijos, tas gyvena pilietinėje paauglystėje; o kas jos nenori žinoti – dar net negimęs kaip visavertis savo nacionalinės valstybės pilietis... Deja, tokia kryptimi sukama ne tik mūsų

šalyje, bet ir visame pasaulyje. Panašius poslinkius galėtume priskirti besiskleidžiančiai, rimtų užtvarų Lietuvoje neturinčiai globalizmo ideologijai, ypač jos forpostui – vadinamajam multikultūralizmui, nepripažįstančiam ne tik kultūrinės ypač etnokultūrinės tradicijos tęstinumo, bet ir kitų autoritetų (fizinį asmenų, politinių ar moralinių doktrinų ir pan.) pozicijos. Ir, žinoma – teritorinių riboženklų. Šios ideologijos dvasia, rodos, labai patraukli daugeliui iš mūsų politikų (ypač jaunesniosios kartos, praėjusios komjaunimo mokyklą).

3. Jeigu nyksta dvasinė kultūra, istorinė atmintis, istorinis sąmoningumas – nyksta tauta. Valstybė išsigimsta. Pasaulinės visuomenės, civilizacijos erdvėje susiformuoja „juodoji skylė“. Čia ima laisviau veikti tamsiosios, dvasinės, dorovinės kultūros paveldą bei tradiciją anihiliuojančios (slopinančios) jėgos. Žmogus, praradęs sąsajas su savo protėviais, jų kultūra – lengviau praranda ir sakralumo pojūtį. Jo sąmonė ir veiksmai lengviau pasiduoda „juodosios skylės“ traukai. Jis lengviau iškrenta iš socialinių politinių santykių tinklo iš bendruomeninio gyvenimo, nors tai ir prieštarauja jo prigimčiai. Jis pasilieka vienišesnis bet kokio pavojaus ar agresijos akivaizdoje.

4. Vienas iš dabartyje realiai įmanomų būdų, kuris padėtų pristabdyti tautos (panašiai kaip šagrenės oda) traukimąsi, gali būti kaimo vietovių teritorinės bendruomenės, jų būrimasis. Šiandien jos iš tiesų telkiasi. Ir savaime, ir skatinamos iš šalies. Tai jų dėka (ir pastangomis!) gali ir privalo (vardan prasmingesnio gyvenimo) būti įgyvendinami ne vien pragmatinio pobūdžio, bet ir sakralinę, t.y. dvasinę vertę turintys projektai. Prieš tūkstantį metų Lietuva gana ženkliai dalimi užgimė dėka supiltų piliakalnių. Jų statyba ir funkcionavimas subūrė integruotas, į kumštį sutelktas teritorines bendruomenes. Ir dabartinės bus gyvos, jeigu jos nariai neužmirš savo žvilgsnio kreipti į praeitį. Jeigu kaimuose, seniūnijose ir savivaldybėse sustiprės supratimas, jog nupūsdami dulkes ir nuvalydami nuo protėvių istorijos ir jų paveldo susikaupusį purvą ne tik patys atgimsime dvasia, bet ir suteiksime pasimetusiai jaunajai kartai gilesnę Tėviškės ir Tėvynės pajautą. Dar daugiau – per pagarbą ir meilę savo Tėvynei ir protėviams, jie lengviau ir giliau supras kitų šalių ir tautų kultūrą.

5. Pirmaisiais, baisiausiais pokario metais bolševikiniam Maskvos emisarui Michailui Suslovui išsprūdo savaip jį išgarsinusi frazė: „Mes – už Lietuvą, tik be lietuvių...“ O kaip šiandien mes atrodome? Gal savaime (ir nesavaime!) įgyvendinamas šio emisaro „testamentas“? Panašių atvejų čia pat turime: Prūsija be prūsų (o dabar ir be tų žemių vardo!); Bulgarija be jos tikrųjų autochtonų – tiurkų kilmės bulgarų...

Visų mūsų dėmesys, skirtas pirmajam Lietuvos tūkstantmečiui – nuostabi, brangintina proga ne tik saliuoti, bet ir pakoreguoti savo mąstymą ir veiksmus! Ir-kas bene svarbiausia - Europos tautų bei valstybių sandraugoje mums būtina įsitvirtinti su iškilesne (negu, kad iki šiol rašoma) savo istorija ir savitesniu kitas kultūras praturtinančiu veidu...

2009 m. rugpjūtis - spalvis